

Igor SAVA*

PRACTICILE ECONOMICE ȘI EXPLOATAREA DOMENIULUI MĂNĂSTIRESC ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XV-XVI

-Rezumat-

Prezentul studiu urmărește aprofundarea cercetărilor istoriografiei românești asupra evoluției sub aspect economic a domeniului medieval, obiectul cercetării fiind dezvoltarea ramurilor și practicilor economice pe domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei a secolelor XV-XVI. Acesta este un rezultat al cercetării domeniului mănăstiresc ca o unitate economică în care coexistă diferite ramuri de producție, care ofereau comunității locale bunurile necesare provenite din agricultura îmbinată cu meșteșugurile rurale și schimbul în afara domeniului. Apelând la fondul documentar existent, autorul a demonstrat că, cultura plantelor, alături de creșterea animalelor, apicultură, viticultură, pescuit și meșteșuguri, favorizate și de conjunctură, au reprezentat cele mai însemnate ramuri ale sistemului economic domeniului mănăstiresc.

Aceste fapte, reflectate în complexitatea procesului de regimul juridic domeniului de totalitatea dărilor, a obligațiilor și explorărilor agricole, reprezintă baza veniturilor consistente și stabile, dar și legitime, care au permis funcționarea și prosperarea așezămintelor monahale moldovenești din perioada secolelor XV-XVI.

Cuvinte cheie: domeniul mănăstiresc, Țara Moldovei, Evul Mediu, practici economice, agricultură, meșteșuguri, comerț, privilegiul imunitare

THE ECONOMIC PRACTICES AND THE EXPLOITATION OF THE MONASTERY DOMAIN IN MOLDOVA, DURING THE 15TH AND 16TH CENTURIES

-Abstract-

The present paper deepens the research of the Romanian historiography on the economic evolution of the medieval domain, the focus being on the development of the economic branches and practices on the lands of the monasteries in Moldova, during the 15th and 16th centuries. A result of the research of the monastery domain as an economic unit bringing together different branches of production which provided to the local communities the necessary goods obtained from agriculture combined with rural handicrafts and trade outside the domain. Resorting to the existing documentary fund, the author proved that the plant growing, along with animal breeding, apiculture, viticulture, fishing and handicrafts represented the most important branches of the economic system of the monastic domain.

* Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, Chișinău, Republica Moldova (igorsavaas@yahoo.com).

The totality of taxes, obligations and agricultural exploitations, represent the base of the consistent, stable and legitimate revenues which allowed the functioning and the prosperity of the Moldavian monastic establishments in the 15th and 16th centuries.

Keywords: monastic domain, Moldova, Middle Age, economic practices, agriculture, handicrafts, trade, immunity privileges

Domeniul mănăstiresc, cuprinzând pământ, poieni, ape, păduri, munți, vii, livezi și alte unități, exploatat direct de către țărani dependenți, robi și călugări, forma o unitate economică relativă în care coexistau diferite ramuri de producție, care ofereau comunității locale bunurile necesare provenite din agricultura îmbinată cu meșteșugurile rurale și schimbul de mărfuri în interiorul sau în afara domeniului. Este necesar de precizat că prin domeniul mănăstiresc ar trebui să înțelegem totalitatea bunurilor și a drepturilor privind deținerea acestora, concentrate în cadrul unei unități teritoriale cu o structură economico-socială și o organizare complexă, constituită, în general, din *rezerva mănăstirească* (sau seniorială așa cum a fost ea interpretată în istoriografie¹) și din *gospodăriile și pământurile țărănești*, aparținând populației satelor care au intrat sub stăpânirea directă a mănăstirilor ca rezultat al daniilor, schimburilor, cumpărărilor și colonizărilor organizate de către instituțiile eclesiastice. Evident că domeniul funciar, departe de a fi egal între așezămintele monahale, este partea centrală a construcției domeniului mănăstiresc. Totodată, domeniul mănăstiresc reflectă, ca formă de organizare socială, o comunitate rurală centrată în jurul complexului

¹ Conform accepțiunii clasice a termenului, istoriografia occidentală consideră domeniul feudal o unitate economică închisă, cu o structură socială complexă, organizat din două părți distincte - *rezerva feudală* (*terra indomincata, dominicum* – în izvoarele latine) ce cuprinde pământul stăpânit direct de către stăpân (*dominus* – de la care apare și denumirea sugestivă de *domeniu* – n.n.) și exploatat cu ajutorul muncii șerbilor în folosul acestuia -, și a doua zonă distinctă a domeniului bipartid formată din gospodăriile și *loturile țăranilor aserviți*, alături de ogor, fâneață și drepturile aferente de folosință a pădurii și pășunii comune (*mansa servilla, hufa*). Ultimile bunuri erau acordate de stăpân cu drept de folosință viageră în rezultatul prestării rentei feudale și a altor servituți personale. Rezerva ca structură economică avea în centrul ei curtea stăpânului, formată dintr-un complex de clădiri, terenul arabil, livezi, grădini, vii, pășuni, păduri, pământuri nelucrate, heleșteie naturale sau amenajate. Gospodăria țărănească era o unitate de exploatare agricolă, un complex de posesiuni, cuprinzând casa, grădina, ogoare, vie, livadă, fânețe și de drepturi de folosință în pădurea, pășunile și pământurile nelucrate ale stăpânului. Această instituție cu valoare economică, socială și juridică reprezenta piesa de bază a societății feudale, mărimea și puterea economică a domeniului fiind factorii care determinau poziția nobilului în cadrul ierarhiei feudo-vasalice. Această teză s-a impus în circuitul științific prin studiile semnate de J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927; A. Dauvas, *Le régime domanial et la féodalité dans la France du Moyen Age*, în „Récueil de la société Jean Bodin”, vol. IV, Le Domaine, Paris, 1949; G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident Médiéval*, Paris, 1962; H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, Paris, 1963; R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité. Le premier âge des liens d'homme a à homme*, vol. I, Paris 1968; R. Latouche, *Les origine origines de l'économie occidentale*, Paris, 1970, ș. a.

monahal. Alături de valoarea pe care o reprezenta pământul și varietatea bunurilor concentrate teritorial, exploatate prin practicile economice, nu trebuie să uităm de cadrul juridic care fundamenta regimul domenal, ce constituia suportul drepturilor de stăpânire ale mănăstirilor, reflectate prin administrarea, perceperea dărilor și judecarea țăranilor și meșteșugarilor ajunși în stare de servitute. Activitățile cu caracter comercial și înlesnirile existente aici, oferite prin privilegiul imunității, evidențiază, încă o dată, varietatea și complexitatea mecanismelor ce cuprind elementele care formează un tot întreg numit domeniul mănăstiresc.

Posedarea acestor bunuri variate de către mănăstiri creau condiții favorabile pentru dezvoltarea practicilor economice – cultura plantelor, creșterea animalelor, apicultura, pescuitul, viticultura, pomicultura, grădinăritul, meșteșugurile și comerțul – aducătoare de venituri constante, importante și necesare dezvoltării așezămintelor monahale. Prezentarea practicilor de exploatare a domeniului mănăstiresc și a ramurilor economiei ecleziastice în Țara Moldovei în secolele XV-XVI, din perspectiva analizei surselor perioadei, constituie obiectivul principal al prezentului studiu.

Cultura plantelor

În pofida unor incertitudini prezente în literatura de specialitate în legătură cu ponderea pe care o avea cultura plantelor în economia Moldovei din secolele XIV-XVI², considerăm această practică importantă în șirul activităților economice din cuprinsul domeniului mănăstiresc, alături de creșterea vitelor, apicultura, piscicultura etc. Izvoarele istorice ale perioadei menționează despre condițiile

² În istoriografia moldovenească sovietică timp îndelungat s-au purtat discuții în legătură cu caracterul economiei Țării Moldovei în feudalism și, în mod special, cu raportul dintre cultura plantelor și creșterea vitelor ca ramuri principale ale economiei medievale. Majoritatea istoricilor de atunci au recunoscut ponderea superioară a creșterii vitelor asupra cultivării plantelor. Vezi: H. A. Мохов, *К вопросу о соотношения земледелия и скотоводства в экономики Молдавии XIV-XVIII вв.*, „ЕАИВЕ”, Киев, 1962; Idem, *Молдавия эпохи феодализма*; В. Я. Гросул, *О соотношения земледелия и скотоводства в Дунайских княжествах*, УЗКГУ, т. 65, Кишинев, 1963; *История Молдавской ССР*, т. 1, Кишинев, 1969; П. В. Советов, *Браницкое хозяйство и землепользование молдавской вотчины в средние века*, „ВЭИМ”, Кишинев, 1972; *История народного хозяйства Молдавской С.С.Р.*, ч. 1, ș.a. În istoriografia românească interbelică, prin vocea lui N. Iorga s-a susținut că românii apar în zorii feudalismului deopotrivă ca popor de plugari și păstori (Idem, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1929). Istoriografia marxistă românească din primele decenii postbelice puncta că în secolele XIV-XV economia naturală era trăsătură principală a acestui sector, căreia îi corespundea în plan social-politic fărâmițarea feudală (a se vedea sinteza oficială *Istoria României*, vol. II, București, 1960). Totodată, s-a impus ideea predominării culturii plantelor în raport cu creșterea animalelor. Contribuțiile istoricilor în domeniu au fost evidențiate într-un studiu important a lui M. Lazăr, *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Moldovei medievale. Considerații istoriografice*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 2, 1996, pp. 82-102. În ultimul tratat academic de istorie a românilor se menționează despre cultivarea plantelor ca ramură prioritară a economiei românești în secolele XIV-XVI (Șt. Ștefănescu, *Economie și societate în Țările Române*, în *Istoria românilor*, vol. IV, București, 2001).

prielnice dezvoltării economiei agrare, printre care varietatea reliefului, clima favorabilă, solul fertil erau de importanță capitală. Actele interne indică frecvent despre câmpuri și poieni cultivate, țărini și ogoare, curături în pădure, vii, despre stăpânirea unor noțiuni de agrimensură și de măsuri de greutate sau capacitate, despre mori, unelte agricole, munci și obligații ale țăranilor. La rândul lor, călătorii străini descriu cu uimire bogăția în terenuri de cultură, în vii, pomi și vite, precum și producția înaltă de cereale din Țările Române. Călătorind în Moldova, în 1564, Antonio Maria Graziani relatează următoarele: „Moldova este mai bogată în ogoare și oameni (decât Muntenia – n.e.), iar rodnicia pământului este foarte mare”³. Polonezul Bartolomeo Paprocki, care a vizitat Moldova în 1582, recunoștea și el că „țara este îmbelșugată în toate, în vite și bucate”⁴. Charles de Joppecourt impresionat de câmpiile Moldovei foarte mănoase și bine udate de izvoare și râuri, relatează că acestea le fac foarte roditoare în grâu, secară, orz, ovăz, mei și fân. Datorită acestui fapt, susținea călătorul, locuitorii de la șes cresc multe vite de tot felul, chiar bivoli, care le slujesc, în loc de boi sau cai, la cultura pământului⁵.

În pofida dificultăților de documentare, admitem că din totalitatea plantelor cultivate în Moldova secolelor XIV-XVI predomină cerealierele, datorită faptului că ele erau solicitate frecvent în alimentația oamenilor și animalelor, iar meiul, grâul, orzul și ovăzul erau, de regulă, culturile cele mai răspândite pe domeniile mănăstirești. Câteva documente interne confirmă acest fapt. În ianuarie 1411, Alexandru cel Bun dăruia mănăstirii Bistrița un obroc anual în produse între care se găseau și „zece coloade de grâu”⁶. Oamenii satelor Ciulinești, Bereșteni și Roșca ale mănăstirii Probota erau scutiți, la 5 aprilie 1448⁷, de dare, iliș, lucrul la morile domnești și alte obligații, ceea ce indică faptul că în ordinea enumerării produselor în actele de cancelarie ale Țării Moldovei primele erau cele în cereale, de unde rezultă și importanța acestor culturi pentru domnie. Locuitorii sloboziei pe care avea dreptul să o întemeieze mănăstirea Iațco, conform privilegiului din 23 februarie 1453, aveau voie „să-și are și să semene grâne și să cosească fân în țarina târgului Suceava”⁸.

Grâul devine o cultură prezentă peste tot în gospodăria mănăstirească, uneori fiind destinat comercializării pe piața internă, în special, grâul de toamnă. În

³ *Călători străini despre Țările Române*, ediție îngrijită de Maria Holban, vol. II, București, 1970, p. 381.

⁴ *Ibidem*, p. 406.

⁵ *Ibidem*, vol. IV, 1972, p. 383.

⁶ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, A, Moldova, vol. I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 42, nr. 29.

⁷ *Ibidem*, p. 393, nr. 277.

⁸ *Ibidem*, vol. II, alcătuit de L. Șimanschi în colaborare cu G. Ignat și D. Agache, București, 1976, p. 39, nr. 28.

legătură cu acest fapt importanța cultivării meiului nu scade, el fiind folosit frecvent în alimentația oamenilor de rând și a monahilor. Privitor la alimentația călugărilor din mănăstirile Moldovei, misionarul catolic Bandini relatează, la 1649, că ei mănâncă plăcintă (mămăligă – n.a.) din mei⁹. Prima mențiune documentară despre comercializarea grâului de către o mănăstire se află în actul emis de cancelarie pentru călugării de la Probota, la 5 aprilie 1448, prin care Petru al II-lea scutea de vamă și brodină carele mănăstirești, atunci când „va veni mierea și grâul mănăstirii noastre de la Pobrata la vadul de la Țuțora”¹⁰. Privilegiul oferit de Ștefan cel Mare monahilor de la Sfântul Nicolae din Poiană, la 15 august 1471¹¹, scutea de vamă carele mănăstirești ce se vor duce „sau cu grâu sau cu miere” la Chilia și vor aduce de acolo pește. Conform catastifului mănăstirii Galata de la 1 noiembrie 1588¹², printre produsele mănăstirii aflate în stoguri, pe primul loc se situa grâul, constituind circa 1/3 (32%) din total, urmat de ovăz (18%) și orz (16%), iar ultima treime era formată din secară, mei, mazăre și bob. În ceea ce privește alte culturi cerealiere ca secara, sorgul, hrișca, ele sunt mai rar atestate documentar și erau cultivate doar în anumite regiuni ale Țării Moldovei.

Un indiciu important al cultivării cerealelor pe domeniile mănăstirești este prezența tot mai insistentă în peisajul rural a morilor de măcinat. Actele interne de cancelarie care acordau dani în sate sau autorizau tranzacțiile funciare pe piață, menționează, deseori, alături de sate morile ca element indispensabil în vânzările de sate, iar prezența acestora, de fapt urma prețurile pământurilor. Totodată, lucrul la ridicarea morilor constituia una din obligațiile principale ale țăranimii dependente, de care uneori erau scutiți locuitorii satelor mănăstirești¹³.

Culturile tehnice textile, cânepa și inul se regăsesc printre practicile economice pe marele domeniu, datorită utilizării sale din vechime la confecționarea hainelor. Un act din 1502, ce privește o hotărnicie de moșie a unui sat pe Bârlad, amintește de un loc „la cânepiște”¹⁴. Un preot din Țara Românească cumpăra, în 1591, „două cânepiști” în satul Brătienii de Jos¹⁵.

Tehnica agricolă ce păstra încă multe elemente arhaice, zonele împădurite ce acopereau cea mai mare parte a țării, slaba densitate a populației în anumite

⁹ P. P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1957, p. 31.

¹⁰ *DRH*, A, I, p. 394, nr. 278.

¹¹ *Ibidem*, II, p. 258, nr. 174.

¹² *Documente privind istoria României (DIR)*, A, Moldova, veacul XVI, vol. 3, București, 1951, p. 408-409, nr. 499.

¹³ Privitor la scutițiile de dări față de domnie ale țăranilor din satele mănăstirești vezi volumul nostru *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, 2012, pp. 158-179.

¹⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, pp. 251-253.

¹⁵ *DIR*, B, XVI/6, p. 2.

regiuni, impuneau ca pregătirea multor terenuri pentru cultivare să se facă prin defrișări și deșteleniri permanente cu toporul, târnăcopul, sapa, hârlețul și plugul. Dincolo de seria neajunsurilor în acest sector al economiei din spațiul românesc, unii factori ca colonizarea rurală internă, fluxurile de populație și perioadele de relativă creștere economică au fost stimulate de progresele din agricultură și agrotehnică. În extinderea terenurilor agricole prin defrișări sau deșteleniri erau cointeresate toate categoriile sociale, în special pe marile domenii, datorită rentabilității acestor terenuri în primii ani de exploatare, iar prezența călugărilor în acest proces, deși rar consemnată documentar, rămâne un fapt indiscutabil. Un act moldovenesc datând din 15 mai 1584¹⁶, relatează că mitropolitul Moldovei Teofan al II-lea a curățat cu banii și oamenii săi un loc în pădure pentru a se construi chiliu, pe care apoi l-a dăruit mănăstirii Galata.

Odată pregătit terenul, la aratul pământului se utiliza rarița, care va ceda treptat terenul, în anumite regiuni, plugului asimetric, alcătuit din tot mai multe elemente metalice. Plugul cu brăzdar avea capacitatea de a ara mai adânc pământul, îl putea afâna mai bine și putea valorifica inclusiv solurile dure. O mai bună prelucrare a solurilor determina facilitarea metabolismului suprafețelor arabile și, respectiv, creșterea producției la unitate de suprafață, pe când eforturi minime puteau duce la rezultate inverse. Bolovanii erau striviți cu grapa sau boroana cu dinți de lemn, mai rar de metal, fapt determinat de prețul înalt al uneltelor de fier în epocă și de specializarea pe care o presupunea meșteșugul.

Semănatul era făcut manual. Păioasele se tăiau cu secera și cu coasa, apoi erau transportate la arie cu ajutorul carelor. Pe câmp rămânea, după ce erau culese spicele împrăștiate de spicuitori, o hrană modestă pentru animale, dar și un mijloc elementar de îngrășare a terenului. Pentru treierat se utilizau îmblăcitul, scândura și tăvălugul. Piele și spicele rămase după secerat erau adunate cu grebla, iar snopii se mânuiau cu furca sau furcoiul. Târnușul se folosea pentru alegerea boabelor din pleavă, iar pentru vânturat se recurgea la lopată, ciur sau dârmon.

Piele și grânele se transportau cu carul peste tot în Europa. În secolele XI-XV s-au produs schimbări și în folosirea forței de tracțiune, acestea fiind legate de potcovirea și adoptarea hamului aplicat pe piept al cailor¹⁷, de utilizarea plugului cu fruntar pentru boi, de apariția carului mare cu patru roți, ceea ce a asigurat mărirea productivității animalelor în lucrările agricole și în transport. În pofida faptului că la muncile agricole din spațiul carpato-nistean erau utilizați mai mult boii, ei fiind folosiți cu precădere la arat și la transporturi grele cu carul mare, nu putem nega faptul că s-a extins, începând cu secolul al XV-lea, și folosirea cailor la grăpat sau la transporturi. În condițiile când se cerea o putere de tracțiune mai

¹⁶ *DIR*, A, XVI/3, p. 255, nr. 308.

¹⁷ R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, 1974, p. 164.

mică, dar o iuțeală mai mare, caii puteau fi utilizați de către locuitorii satelor ce depindeau de așezămintele monahale la transportarea mărfurilor pe distanțe lungi, fapt demonstrat de actele timpului, care menționează despre carele mănăstirești care circulau cu mărfuri în toată Țara Moldovei.

Sistemul de cultură dicta ritmurile și etapele muncilor agricole. Pretutindeni în Europa medievală, preocuparea principală a țăranului era să asigure propriei familii, în primul rând, și celor care aveau drepturi asupra pământului cultivat de el producția de cereale, care constituia peste tot ingredientul principal al alimentației umane, chiar și la români până în secolul al XVII-lea. Ingredient fundamental, însă nu uniform după cum apreciază cercetătorii, întrucât tocmai după calitatea pâinii (pâine albă, pâine intermediară, pâine din cereale inferioare ca alacul sau chiar sorgul) se evidențiază cea dintâi ierarhizare esențială a păturilor sociale în Evul Mediu¹⁸. Din această căutare a rezultat tendința de autarhie și autosuficiență prezentă în toate comunitățile rurale ale Europei medievale.

În privința alternării culturilor pe un lot în Moldova, ca și în Țara Românească, în secolele XIV-XVI se folosea mai mult sistemul de *moină sălbatică*, care impunea deșteleniri aproape permanente. Terenul era valorificat un anumit număr de ani, până la secătuire, apoi era lăsat pârloagă câțiva ani pentru refacere, timp în care se foloseau alte terenuri. Prima recoltă era bună, în următorii ani producția agrară devenea tot mai slabă. Se mai practica și *moina reglementată*, constând din alternarea dintre cereale și pășune. Din secolul al XVI-lea începe să se generalizeze *asolamentul bienal*. Factori ca tehnica agricolă rudimentară în pofida îmbunătățirilor aduse, randamentul scăzut al prelucrării loturilor, folosirea rară a îngrășămintelor naturale explică de ce recoltele obținute în general în Țările Române erau scăzute în raport cu cantitatea de semințe utilizate: nu mai mare de 4 pentru orz și grâu, de 3,5 pentru ovăz și secară, și mai mic pentru mei¹⁹. Pentru comparație amintim că în Anglia, în secolele XIII-XV, raportul dintre cantitatea însămânțată și cea recoltată era de 1:4 - 4,4; secară 1:5,5 - 6,1; ovăz 1:3 - 3,3; și orz de 1:3,5 - 4²⁰. Și în Franța, la începutul secolului al XIV-lea, în provinciile Artois și Ile-de France, acest raport era variabil, constituind frecvent la grâu 1:8, în regiunile meridionale sau deluroase el fiind mai scăzut, 1:3 - 4²¹.

Dincolo de anumite decalaje economice prezente între regiunile Țării Moldovei, ori în raport cu anumite state europene (sistemul de asolament folosit,

¹⁸ G. Cherubini, *Țăranul și muncile câmpului*, în *Omul medieval*, volum coordonat de J. Le Goff, Iași, 1999, p. 111.

¹⁹ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire sintetică*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IX, București, 1992, p. 13.

²⁰ B. H. Slicher Van Bath, *The agrarian history of Western Europe, A.D. 500-1850*, London, 1966, p. 172.

²¹ G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962, p. 186.

agrotehnica, animalele de muncă folosite și productivitatea solurilor), valorificarea terenurilor prin colonizare și creșterea numărului de localități, pe alocuri, sporirea numărului de mori construite, implicarea mănăstirilor în relațiile de piață, prin vânzarea produselor agrare, constituie factori ai progresului pe domeniul mănăstiresc în privința sectorului cultivării plantelor.

Creșterea animalelor

Vităritul a reprezentat o altă ramură economică, de importantă majoră, practică din vechime de români datorită mediului natural care a creat condiții propice dezvoltării acestei practici, în special prezența pădurilor întinse și a pășunilor bogate. Importanța ei reiese și din locul pe care-l aveau dările din animale, și ale obligațiilor în muncă legată de această practică ale țăranilor în cadrul veniturilor domniei, ale boierimii și bisericii. Privilegiile comerciale acordate de stat unor negustori străini ce comercializau animale din Țara Moldovei pe piețele străine, cât și alți factori au contribuit la evoluția vităritului. Relatările unor călători străini care au vizitat Moldova, de asemenea, sunt importante în cunoașterea dezvoltării ei în anumite etape ale perioadei studiate. Spre exemplu, Angiolello, secretarul lui Mahomed la II-lea, în anul 1476 era impresionat de bogățiile Moldovei în animale, anume de boii și caii buni²². Călătorind prin Moldova în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușeanu, italianul A. M. Graziani remarcă faptul că în această țară ogoarele sunt foarte roditoare și mulțimea vitelor este de necrezut, încât localnicii pot înjunghia la plug până la 12 boi²³.

Locul și importanța zootehniei în economia Țării Moldovei a veacurilor XIV-XVI este indiscutabilă²⁴, însă ponderea ei în raport cu alte ramuri ale economiei agrare a variat sub presiunea diferitor factori de la perioadă la perioadă, de la o regiune geografică la alta și, nu în ultimul rând, a depins de suprafața pășunilor și a pădurilor prezente în peisajul rural al unei localități, de cerințele pieții interne și externe și de structura domeniilor medievale. În secolul al XVI-lea, ca rezultat al solicitărilor tot mai mari la produsele românești din partea Porții Otomane, unele domenii își reorganizează economia, încercând să producă tot mai mult pentru piață. În noua conjunctură s-a redus ponderea cultivării plantelor și a crescut importanța creșterii animalelor, dintre care vitele mari cornute, oile, porcii, caii, contrar restricțiilor impuse de regimul „monopolului comercial otoman”,

²² Al. I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 142.

²³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, p. 381.

²⁴ Mulți dintre istoricii preocupați de această problema au susținut teza conform căreia creșterea animalelor a predominat în ansamblul economiei românești până la începutul secolului al XIX-lea. Vezi M. Lazăr, *op. cit.*

ocupau locul central la export. Beneficiari ai acestui comerț au fost domnia, marii boieri și unele mănăstiri. În acest context amintim de rezultatele cercetărilor lui C. Cihodaru²⁵ și ale lui Gh. Pungă²⁶, care au demonstrat existența pe teritoriul Moldovei a unei rețele de ferme zootehnice în timpul domniilor lui Alexandru Lăpușneanu. Pe alocuri, în contextul extinderii culturii cerealierele, a legumelor, a viței de vie, suprafețele de pășune s-au redus parțial, astfel încât creșterea vitelor s-a restrâns în comparație cu agricultura. Acolo însă unde condițiile naturale o permiteau s-au format zone speciale de creștere a animalelor, în special în zonele unde existau braniști.

În economia mănăstirească, această practică a adus cele mai însemnate venituri în anumite perioade și a evoluat constant datorită conjuncturii a cel puțin trei factori principali: a) prezența în structura domeniului mănăstiresc a munților, braniștilor, poienelor și fânețelor care permiteau dezvoltarea acestei ramuri; b) sporirea treptată a numărului de robi și țărani dependenți, care puteau fi folosiți ca păstori; c) boii, caii și alte produse animaliere vestite pe piețele externe stimulau din plin această practică economică în virtutea participării, deseori privilegiată, a mănăstirilor în comerțul intern și extern.

S-a răspândit pe larg practica creșterii bovinelor, a cailor, oilor, caprelor și porcilor. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, datorită creșterii cerințelor pieții externe, sporește considerabil numărul animalelor mari cornute crescute în braniștile mănăstirești. Domnul Ieremia Movilă, examinând pricina dintre mănăstirile Agapia și Secu, poruncea călugărilor de la Agapia, la 2 decembrie 1598, să dea mănăstirii Secu fânul din poiana Rusului ca aceștia „să-și ierneze vitele cu acel fân”²⁷. Faptul că vitele mari cornute din Moldova erau mult căutate pe piețele din Europa este demonstrat de numeroase izvoare, însă vom menționa aici o sursă narativă din secolul al XVI-lea. Este vorba de impresia lui Martin Cromer din călătoria prin Moldova: „Moldovenii nu prea cultivă ogoarele, ci se hrănesc numai cu cirezile, căci țara lor este plină de boi și vaci bune. Odinioară strămoșii noștri aduceau de acolo oi și boi și nu numai vecinii, rușii și ungurii, dar chiar și prusienii, silezienii, cehii, nemții, slavii, italienii și turcii aduc în fiecare an de acolo un număr aproape nesfârșit de animale”²⁸.

În actele secolelor XV-XVI, vitele apar ca mijloc de schimb, deseori ca echivalent al monedei și formează, totodată, unul din principalele articole de

²⁵ C. Cihodaru, Recenzie la V. Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...*, în „Studii și Cercetări Științifice. Seria Istorie”, an. VIII, fasc.1, 1957, pp. 253-254.

²⁶ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, pp. 57-97.

²⁷ *DIR*, A, XVI/4, p. 240, nr. 294.

²⁸ M. Cromer, *De origine et gestis Polonorum*, Basel, 1958, *Apud* P. P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...*, p. 17.

export. Remarcând mulțimea mare de vite, A. M. Graziani nota că „din Moldova se scoate acea mulțime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine, ale Ungariei și Rusiei, ci și cele ale Poloniei, Germaniei, ba chiar și ale Italiei și, mai ales, Veneția”. Apreciind rentabilitatea acestei practici în economia domeniului, el afirma că „de aici au mare câștig boierii, care cresc cirezi de vite, ba chiar și domnul însuși mai mult din asta se îmbogățește, căci el vinde în fiecare an un număr mare de boi de pe moșiile sale”²⁹.

Condițiile naturale prielnice favorizau creșterea cailor, ramură care ocupa, de asemenea, un loc important în activitățile economice de pe domeniile boierești și mănăstirești din Moldova medievală. Ea era stimulată nu numai de utilizarea lor ca animale de tracțiune, ori în oastea domnească, cum ar fi darea numită în documente „caii de olac”, dar și de aprecierea calităților cailor moldovenești în țările străine, iar din secolul al XVI-lea, probabil, și de solicitările mereu crescânde ale Imperiului Otoman. Astfel, caii moldovenești constituiau un articol de export valoros ce aduceau venituri însemnate celor implicați în comerț. În conformitate cu informațiile oferite de documentul emis la 25 ianuarie 1476³⁰, cunoaștem că Iuga, mare vistier, a dăruit mănăstirii Putna un sat, obiecte bisericesti, bani și doi cai buni pentru a i se face pomenire veșnică la slujbe lui și familie sale. Impresionat de calitățile fizice ale cailor din Moldova, Georg Reicherstorffer arăta, în 1538, că aici „se găsește un mare număr de herghelii bune, cai turcești și moldovenești”, încât Petru Rareș putea să strângă oaste până la 60000 de călăreți și pedestri, dar care rar puteau fi exportati, aceasta fiind condiționată de acordul domnului țării³¹. În ceea ce privește obligația Țărilor Române de a furniza Porții cai, boierii și mănăstirile erau cei care puteau să dea un număr sporit de cai pentru „treburile țării”. Actul din 9 iulie 1577³², ne informează că mănăstirea Pângărați a dat lui Petru Șchiopul doi cai buni ca „să fie de trebuința țării”, în schimbul unei seliște de pe Amlașul Mic, din ocolul Pietrei.

În Țările Române se creștea în epoca medievală un număr mare de oi, fapt datorat condițiilor climaterice prielnice, a solicitărilor frecvente a cărnii acestui animal în alimentație, a pieilor în gospodăria casnică și a cererii pe piața externă. Avem în vedere, în special, obligațiile românești din secolul al XVI-lea față de Imperiul Otoman. M. Cromer remarcă mulțimea de oi și boi, care erau anual importați din Moldova de către negustorii din țările vecine. Faptul că numărul oilor era mare și ocupa un loc important în gospodăria anumitor mănăstiri o arată hrisovul din 1 iunie 1476³³, potrivit căruia Iuga vistier dăruia Putnei 100 de oi.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, p. 381-382.

³⁰ *DRH*, A, II, p. 311, nr. 205.

³¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 199.

³² *DIR*, A, XVI/3, p. 89, nr. 111.

³³ *DRH*, A, II, p. 314, nr. 207.

Același lucru îl arată catastiful Galatei de la 1588, unde sunt înregistrate 1128 de oi, 191 boi, vaci și viței, 140 de porci și 101 cai³⁴. Intervenind de mai multe ori în pricinile de hotar dintre mănăstirile Agapia și Secul, Ieremia Movilă permitea călugărilor de la Secu, la 15 aprilie 1599³⁵, „să pască oile mănăstirești pe braniștea care a fost a cetății Neamț și să facă stână acolo unde le va fi voia”.

În condițiile accentuării dominației otomane în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, creșterea vitelor a rămas o activitate aducătoare de venituri doar în anumite sectoare și numai pentru anumite categorii sociale. Pe marile domenii s-a dezvoltat, în special, creșterea vitelor mari și mici, stăpânii acestora fiind principalii beneficiari ai condițiilor pentru creșterea lor, cât și ai unui export bine organizat peste hotare. Istoricii constată un regres al creșterii oilor în ultimul sfert al veacului indicat, datorită cerințelor tot mai mari ale Porții, cât și faptului că din numărul relativ redus de animale pe care-l putea vinde la un preț scăzut de monopol, țăranul nu realiza decât un venit modest comparativ cu efortul depus³⁶.

Creșterea porcilor se prezintă în perioada cercetată ca o practică importantă, fiind în legătură cu răspândirea largă a pădurilor de stejar, care ofereau hrană suficientă și a faptului că Poarta Otomană, din considerente religioase, nu solicita acest produs de la populația Țărilor Române. Conform unei practici, probabil de origine germanică, în Evul Mediu oamenii au început să evalueze importanța codrilor pe baza numărului de porci a căror îngrășare o permiteau (*silva ad saginandum porcos*)³⁷. Prezența braniștilor în componența domeniilor unor mănăstiri moldovenești indică această ocupație în economia lor. Totodată, cultivarea cerealielor, precum meiul, orzul, ovăzul, sorgul și secara, care cereau mai puțină îngrijire decât grâul, ofereau hrană din belșug porcilor.

Analiza actelor interne arată că, între dările și obligațiile țăranilor către stat, *goștina de porci* rămâne însemnată pe tot parcursul Evului Mediu, ceea ce nu i-a împiedicat pe țărani să renunțe la creșterea acestui animal, care în folclorul românesc și în cel al popoarelor balcanice are o semnificație multiplă, sugerând belșug și prosperitate. Prepararea produselor din carne de porc pentru consumul intern, dar și pentru export era una din principalele ocupații ale industriei casnice alimentare. Exceptând interdicțiile în perioada posturilor, preparatele din carne de porc erau mult folosite și în alimentația călugărilor, datorită componenței lor nutriționale, fapt demonstrat, spre exemplu, de cei 140 de porci care se aflau printre animalele stăpânite de mănăstirea Galata la 1588.

³⁴ DIR, A, XVI/3, p. 408-409, nr. 499.

³⁵ Ibidem, XVI/4, p. 257, nr. 318.

³⁶ Apud Șt. Ștefănescu, *Economie și societate în Țările Române...*, p. 65.

³⁷ M. Montanari, *Alimentația*, în *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, editat de J. Le Goff, J.-C. Schmitt, Iași, 2002, p. 21.

Apicultura

Cadrul natural favorabil a fost unul din factorii dezvoltării apiculturii în Moldova medievală, considerată o străveche îndeletnicire românească. Echilibrul natural al reliefului Moldovei și al stării climatice a fost în mare măsură asigurat și de existența a numeroase zone vegetative precum păduri, lacuri, iezere, bălți, gârle, pajiști cu fânețe și flori, livezi și grădini - propice dezvoltării albinăritului. Paralel, factorul biotic reflectat prin numărul relativ redus al așezărilor omenești, făcea ca omul să intervină mai puțin în natura înconjurătoare, ceea ce a favorizat această activitate³⁸.

În exploatarea domeniului mănăstiresc, creșterea albinelor constituia o practică economică cu semnificative implicații sociale, care a căpătat o dezvoltare mai intensă, comparativ cu domeniul boieresc. Importanța ei reieșea din mai multe considerente: mierea folosită intens în alimentație cât și pentru prepararea băuturilor (miedul) constituia un articol important aducător de venituri prin comercializarea ei pe piața internă, dar în special, în străinătate; ceara constituia materialul principal pentru confecționarea lumânărilor folosite la iluminat și la săvârșirea ritualelor de cult; propolisul servea în medicina populară ca remediu în tratarea unor maladii etc. Avantajele apiculturii pe domeniile mănăstirești erau înlesnite de faptul că mănăstirile erau stăpânitoare de braniști - un complex de păduri, terenuri de vânătoare, ape, pășuni, fânețe – foarte favorabile așezării prisăcilor. De asemenea, albinăritul nu necesita o înaltă specializare, ceea ce făcea că el să poată fi practicat și de către monahi. Din aceste considerente mănăstirile moldovenești, care dispuneau de forță de muncă servilă, au depus eforturi constante pentru dezvoltarea pe domeniile lor a apiculturii, practică, care constituia una din sursele principale aducătoare de însemnate venituri în economia ecleziastică.

Braniștea domnească de la Bohotin, cu văile Coziei, Covasnei, Trestienii, Tătarcei, Hămeiosului, cu dealurile împădurite, cu văioagele strâmte și ferite de vânturi, a reprezentat centrul apicol în Moldova medievală³⁹. Ea era supusă unui regim special de administrare, în sensul că nimeni nu avea voie să intre aici pentru a tăia lemne, a cosi fân, a paște vitele, a vâna, a prinde pește sau a culege pomușoare. Cine încălca „legea braniștii” era pedepsit în variate moduri, de la confiscarea carului cu boi, a securii, a uneltelor de vânat și pescuit, până la tăierea mâinii și la spânzurare⁴⁰. Domnia era cointerесată în exploatarea braniștii

³⁸ I. Ciuta, *Apicultura în Moldova feudală*, București, 1994, pp. 24-50.

³⁹ *Ibidem*, pp. 53-54.

⁴⁰ C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1975, p. 55.

Bohotinului, căci obținea venituri de la cei care așezau aici stupi, atât prin produsul zeciuielii plătite voievodului, ca stăpân al locului, cât și din punct de vedere fiscal, prin achitarea deseatinei domnești⁴¹.

Aici, Mănăstirile Bistrița, Neamț, Humor, Pângărați, Galata dețineau prisăci și poieni, locuri pentru prisăci dăruite de domni, fapt pentru care avem dovezi documentare. Braniști mai aveau Mănăstirile Putna, Tazlău, Voroneț și Vânători. Faptul că episcopiile, mănăstirile, boierii și gospodăriile țărănești erau mari posesori de stupi, cât și dările pe care le încasa domnia din această producție, sunt puse în evidență de documentele interne, cât și de unele izvoare narrative externe. Amintim că Mănăstirea Probota avea la mijlocul secolului al XV-lea 3 prisăci; Neamț stăpâna circa 4 prisăci la începutul secolului al XVI-lea; Bistrița - 8 prisăci spre finele veacului XVI; Galata avea 3 prisăci cu 486 de stupi, la 1588. Tot atâtea prisăci avea și Moldovița.

În legătură organică cu dările din produsele apicole achitate de o parte a populație domniei Țării Moldovei, de care uneori erau scutiți oamenii aserviți mănăstirilor, se află camăna sau darea în ceară. Camăna reprezenta în trecut o dare în natură din ceară de albine, pusă în formă rotundă de piatră, de o anumită mărime și greutate, percepută de la populația târgurilor, în special de la cârciumi, măcelării, cojocării, dar și de la proprietarii de case de aici⁴². În condițiile când în epocă ceara constituia materialul principal pentru confecționarea lumânărilor, care era sursa principală de iluminat, darea din acest produs apicol era, alături de miere, foarte importantă pentru visteria țării. Admitem că, aceia care erau proprietari de cârciumi, ateliere și prăvălii erau implicați în procesul strângerii mierii, a confecționării cerii, fapt pentru care erau impozitați de domnie. În istoriografie s-a susținut un timp, în baza surselor narrative, că zeciuiala din stupi, miere și ceară a constituit în Moldova medievală principalul venit al visteriei⁴³.

În virtutea importanței apiculturii și a valorii produselor ei, pe lângă producția bogată de miere și ceară obținută de călugări, mănăstirile erau favorizate prin privilegiile domnești cu dreptul de a strânge nu numai desetina de miere, dar și camăna de la locuitorii unor târguri. Camăna este menționată documentar prima dată în Moldova în privilegiul emis de cancelaria lui Alexandrel pentru mănăstirea Probota pe 21 februarie 1449, prin care voievodul hotăra ca „să fie de la noi, mănăstirii noastre toată ceara din Târgul Frumos: din toate cârciumile câte se vor face în Târgul Frumos, ei, călugării, să strângă ceara mănăstirii noastre”⁴⁴. Prin

⁴¹ R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tom 3, Memoriile Secției de Istorie, p. 6.

⁴² A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...*, p. 368.

⁴³ Vezi esența acestei teze la I. Ciuta, *op. cit.*, pp. 107-121.

⁴⁴ DRH, A, II, p. 2.

actul din 12 august 1457⁴⁵, Ștefan cel Mare întărea mănăstirii Bistrița vama și pietrele de ceară din târgul Bacău, privilegiu emis anterior în domnia lui Alexandru cel Bun. În iulie 1466⁴⁶, același voievod înnoia privilegiul lui Petru al II-lea, prin care dădea Mănăstirii Probota un obroc anual format din 10 buți de vin, 2 măji de pește, jumătate din pietrele de ceară strânse la Târgul Frumos, toate berbânțele de miere din deseatina strânsă din satele ei de la Botne, paralel cu scutirile de dări pentru oamenii mănăstirii de la prisaca Visoca. În ceea ce privește denumirea de „berbânța de miere” s-a stabilit că el prezenta un fel de butoiașe în care se strângea mierea cuvenită ca dare domniei și reprezenta același impozit pe acest produs, desetina⁴⁷.

Chiar și la sfârșitul veacului al XVI-lea, în pofida reducerii volumului emiterii privilegiilor pentru mănăstiri, unele locașe monahale dețineau dreptul încasării desetinei de la cei care practicau albinăritul pe domeniile lor. Hrisovul de danie a lui Mihai Viteazul, din 27 iulie 1600⁴⁸, întărea Bistriței vechiul privilegiu cu dreptul de a strânge deseatina de albine de la vecinii mănăstirii din satele ținutului Neamț, așa „cum a fost obiceiul din veac și cum au fost miluiți și de domnii dinainte”. Evident, în anumite condiții mierea, mielul, ceara și altele derivate apicole puteau fi comercializate de călugări. Mierea figura printre mărfurile pe care le putea comercializa Mănăstirea Probota la Chilia, conform informațiilor conținute în privilegiul emis de cancelaria domnească la 15 august 1471⁴⁹.

Dezvoltarea apiculturii pe domeniile mănăstirești din Moldova este consemnată și de călătorii străini. Italianul Marco Bandini, prezentând viața monahilor din mănăstiri, menționa că aceștia, „ca să nu-și petreacă timpul în trândăvie, se ocupă unii cu albinele, alții cu grădinăritul”⁵⁰. Un alt călător, A. M. Graziani, aprecia, în 1564, rodnicia pământului românesc și a ocupațiilor agricole ale locuitorilor din Moldova, evidențiind că aceștia „de vin, desigur nu duc lipsă, dar folosesc mult mielul, ca unii care au miere multă”⁵¹. Referindu-se la această ocupație tradițională a românilor, Stephan Raichevich menționa că, albinele care dau mierea și ceara erau în Moldova și în Valahia cele mai frumoase și mai productive din toată Europa, iar „cantitatea de ceară care se obține este

⁴⁵ *Ibidem*, p. 95-96, nr. 65.

⁴⁶ *Ibidem*, I, p. 412, nr. 288; II, p. 197, nr. 138.

⁴⁷ V. Bogrea, *Despre ferii*, în „Anuarul Institutului de Istorie națională Cluj”, tom. III, 1926, p. 521; V. Pîntea, *Impozite, taxe și amenzi moldovenești, până la 1504*, în „Cercetări Istorice”, X-XIII, 1934-1936, pp. 222-223; I. Ciuta, *op. cit.*, pp. 76-77.

⁴⁸ *DIR*, A, XVI/4, p. 299, nr. 364.

⁴⁹ *DRH*, A, II, p. 258, nr. 174.

⁵⁰ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, București, 1895, p. 134.

⁵¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, p. 381.

considerabilă (...), cea din Moldova este superioară în calitate față de cea din Valahia și-i specifică acestui district”⁵². Nu în ultimul rând, aceleași surse narative ale călătorilor străini care au trecut prin Moldova remarcă calitățile terapeutice ale mierii locale, mai ales împotriva înfricoșătoarelor boli infecțioase ale epocii, cum era ciurma. Englezul Robert Baggrave, care a vizitat țara în 1652, în timpul lui Vasile Lupu, aprecia miedul ca una dintre cele mai tonifiante băuturi pe care localnicii o foloseau preventiv împotriva ciumei care bântuia atunci Moldova. El consemna că miedul excelent găsit la Galați i-a alinat grijile și supărarea ce le avuse în regiunile turcești, și că cea mai marte parte „dintr-o piesă de o optime” o cheltuise la Vaslui pentru a cumpăra „mied spre a ne feri de aerul plin de ciură” într-un „oraș în care nici o casă nu scăpa-se de infecția mortală”⁵³.

Din cele relatate rezultă că rolul și importanța apiculturii în economia Moldovei medievale a fost foarte mare. Numărul mare de stupi și prisăci atestat în inventarul domeniilor mănăstirești, exploatarea eficientă a braniștilor ca locuri ideale dezvoltării apiculturii, regimul privilegiat la care erau supuse unele mănăstiri în privința încasării pietrelor de ceară din unele orașe, constituie factori care au favorizat dezvoltarea apiculturii pe domeniile lor. Dat fiind importanța ei multiplă credem, în pofida informațiilor incerte pentru secolele XV-XVI în ceea ce privește valoarea bănească a produselor, că albinăritul rămâne o ocupație în continuă dezvoltare și că mănăstirile moldovenești obțineau de aici venituri substanțiale, nu numai din practicarea albinăritului, dar și din exploatarea celorlalte ramuri economice legate de mediul braniștilor, dat fiind interconexiunea între acestea.

Viticultura, pomicultura și grădinăritul

Acestea au reprezentat alte ramuri ale economiei agrare medievale românești de veche tradiție, practicate în mod deosebit pe domeniile mănăstirești. Condițiile climaterice și solul fertil au creat condiții favorabile dezvoltării culturii viței de vie și obținerii unui vin de calitate, înalt apreciat în țările vecine. Erau vestite vinurile produse în podgoriile de la Hârlău, Huși și Cotnari. Matteo Muriano, de exemplu, prețuia mult gustul vinurilor moldovenești, comparându-le cu vinurile italienești din Friul⁵⁴. Umanistul Anton Verancsisc relatează că Moldova și Țara Românească „au pământ roditor și sunt foarte bogate în vin”, iar vinurile pe care acestea le produceau, tari ori slabe, dulci sau seci „sunt așa de bune la gust și de soi ales, încât

⁵² *Apud* I. Ciuta, *op. cit.*, p. 112.

⁵³ F. Babinger, *R. Baggrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu, 1652*, în „Academia Română, Memoriile Secției Istorice”, seria III, tom. XVII, pp. 41-42.

⁵⁴ *Călători străini despre Țările Române*, I, p. 149.

nu dorești nici vinurile de Falern din Campania”⁵⁵. Cronicarul polonez Matei de Miechov arăta că, în Polonia și în Ucraina se importa vin din Ungaria, Moldova și Țara Românească”⁵⁶.

Cultivarea viței-de-vie pe domeniile mănăstirești tinde să se generalizeze pe aproape toate tipurile de soluri și se regăsește, dacă condițiile climaterice permiteau, în aproape toate localitățile. Forța de muncă pe care o constituia populația satelor dependente de mănăstiri permitea, ținând cont de faptul că muncile sofisticate cerute de lucrul la vie și vinificație durează pe parcursul celor patru anotimpuri, ca această practică să se dezvolte. Existau mai multe motivații ca acest sector al economiei mănăstirești să prospere. Deși considerată „băutură bețivă”, vinul constituia, împreună cu pâinea, o componentă importantă în alimentația românilor, în plus fiind necesar în practicile liturgice. De aceea, vinul era produs pentru consumul propriu al călugărilor sau pentru cultul divin, dar și pentru vânzarea pe piață. Apoi, producerea unor vinuri de calitate a reprezentat, în secolele examinate de noi, nu numai unul dintre elementele de distincție pentru categoriile sociale superioare, dar și o motivație pragmatică a populației implicată în acest sector de a-și spori veniturile.

Cultivarea viței de vie pe domeniile mănăstirești în secolul al XV-lea este mai redusă comparativ cu proporțiile acestei ramuri în veacul următor. Absența monopolului otoman asupra comerțului cu vin explică avântul viticulturii în secolul al XVI-lea, în cultivarea căreia erau cointeresate toate categoriile sociale. Pentru a suplini necesitățile călugărilor în acest tip de produs, domnia oferea unor mănăstiri oboroace anuale în produse alimentare, dar și vinicole, ori danii conținând vii, paralel cu scutițiile periodice de *darea vinului* pentru locuitorii din satele mănăstirești. În secolului al XV-lea, Mănăstirile Bistrița, Neamț, Moldovița, Probota, Humor, Putna au beneficiat de oboroace anuale conținând vin⁵⁷. Iuga, mare vistier, dăruia, în 1476, o vie mănăstirii Putna, iar Moldoviței o *falce* și trei *fertale* de vie, ambele localizate pe dealurile de la Hârlău⁵⁸. Ștefan cel Mare înzestra mănăstirea Bistrița, la 23 noiembrie 1499⁵⁹, cu cinci fălci și două fertale de vie în podgoria de la Hârlău. Mănăstirea Galata dispunea la 25 noiembrie 1588⁶⁰ de 10 fălci de vie la Cotnari, de 5 fălci la Vorovești și 1,5 fălci în Iași. Instalațiile,

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 401, 408-409.

⁵⁶ Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României*, partea a II-a, (*Principatele Române – secolele XIV-XVI*), București, 1992, p. 25.

⁵⁷ *DRH*, A, I, p. 42, nr. 29; p. 140, nr. 93; p. 149, nr. 100; p. 272, nr. 192; p. 412, nr. 288; II, p. 2, nr. 2; p. 15, nr. 14; p. 30, nr. 24; p. 124, nr. 86; p. 197, nr. 138; p. 283, nr. 192.

⁵⁸ *Ibidem*, II, p. 314, nr. 207; III, p. 435, nr. 244. Unitatea principală de măsurare a suprafețelor viticole era *falcea* = 1, 4322 ha, care se împărțea în *fertale* = 0, 36 ha.

⁵⁹ *Ibidem*, III, pp. 441-442, nr. 246.

⁶⁰ *DIR*, A, XVI/3, p. 410, nr. 499.

uneltele și alte materiale necesare la cultivarea viilor mănăstirești sau transportul vinului erau asigurate prin obligațiile în muncă ale țăranilor, fapt menționat de o serie de privilegii⁶¹.

Viile și produsul acestora, vinul, figurează în tranzacțiile de pe piață unde sunt implicate și mănăstirile. Pe 25 august 1443⁶², călugărul Sava cumpăra o vie aproape de cetatea Neamț cu tot cu teasc. Uricul emis de cancelaria domnească la 23 noiembrie 1499⁶³ autorizează tranzacția prin care arhimandritul Paisie și călugării de la mănăstirea Putna vindeau lui Ștefan cel Mare o falce și 2 fertale de vie pentru suma de 150 de zloți. Aron voievod întărea Moldoviței, prin hrisovul din 8 mai 1592⁶⁴, o moară pe Toplița, mai sus de târgul Baia, cumpărată de la Nicoară șoltuz cu 30 de taleri de argint și o butie de vin.

Pentru vânzările pe piață a vinului și a peștelui în Țările Române se plătea taxa specială numită perperul, încasat de pripășari, însă domnia acorda deseori mănăstirilor scutire pentru această taxă. Călugării de la mănăstirea Cozia încasau la începutul secolului al XVI-lea „perperitul de la butoiul cu vin sau orice se va vinde pe ocina sfintei mănăstiri sau de vor fi stupi, sau vii, sau grădini, sau pomet”⁶⁵.

Pomicultura și grădinăritul, deși cunosc o evoluție stabilă în această perioadă, rămân practici economice secundare comparativ cu cele menționate anterior. Evident că în fiecare gospodărie țărănească, dar și pe rezerva seniorială, existau unele soiuri de pomi fructiferi roadele cărora erau pe larg consumate de locuitorii acestui spațiu. Izvoarele epocii, în special toponimia, oglindesc în mod sugestiv speciile care creșteau în Țările Române datorită mediului natural prielnic, anume: vișini, cireși, gutui, nuci, peri, pruni și meri. Erau înalt apreciate pentru gust și pentru aromă merii domnești⁶⁶. De exemplu, două vechi mănăstiri din Țara Românească au purtat denumirea de Nucet: una în județul Dâmbovița, alta pe valea Oltului (Cozia).

Grădinăritul impunea eforturi în munci mai deosebite și tehnici mai speciale, inclusiv răsăditul și irigarea. În grădinile din preajma gospodăriilor se cultivau legume mai mult pentru consum propriu, dar în apropierea orașelor sunt prezente numeroase ogoare care produceau pentru piață o serie de legume și plante mirositoare, precum varza, mazărea, fasolea, linte, dovleacul, ceapa, usturoiul,

⁶¹ Pentru acest aspect vezi documentele din *DRH*, A, I, p. 352, nr. 249; p. 377, nr. 266; p. 388, nr. 273; p. 393, nr. 277; II, p. 48, nr. 34; p. 108, nr. 74 și altele.

⁶² *Ibidem*, I, p. 342, nr. 242.

⁶³ *Ibidem*, III, p. 441, nr. 246.

⁶⁴ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași, Moldova (CDM)*, întocmit de Virginia Isac, vol. I, București, 1989, p. 535, nr. 1475.

⁶⁵ *DRH*, B, XVI/2, p. 170.

⁶⁶ Șt. Ștefănescu, *Economie și societate în Țările Române...*, p. 67.

morcovul, pătrunjelul, mărarul ș.a. Un act moldovenesc din 12 aprilie 1458⁶⁷ menționează varza ca produs destinat comercializării pe piață, de darea căreia erau scutiți oamenii din satele Episcopiei de Roman. Remarcăm faptul că documentele interne păstrate nu oferă informații despre produsele de grădinărit solicitate de la țărani de către domnie.

Pescuitul

Acesta constituia, în special, ocupație principală a locuitorilor din preajma Dunării și a marilor râuri (Nistru, Prut, Siret), a lacurilor și bălților din zonele Țării Moldovei, în care acestea erau din belșug⁶⁸. Erau renumite pentru bogăția lor în pește și bălțile din zona Galaților, cum ar fi lacurile Cahul, Covur, iezorul Zagorna, balta Leonta, Botna și altele. Peștele era un produs foarte căutat pe piața internă, datorită conținutului său nutrițional, a prețului accesibil, dar și a reglementărilor alimentare prescrise în timpul anului de biserică. Izvoarele narative indică faptul că peștele din apele dulci ale Moldovei era foarte solicitat peste hotare. Un călător străin relatează despre Moldova că este „foarte bogată în iazuri și bălți și heleșteie într-o așa măsură, încât omul nu poate dori nimic mai mult de la natură pentru nevoile vieții”⁶⁹. John Newberie, în călătoria sa din 1582 prin Moldova, era impresionat de varietatea produselor văzute în Reni admirând, în special, produsele piscicole. El va lăsa o descriere amănunțită a procedurii de preparare a icrelor de nisetră și morun, care, în starea lor sărată, după cum aprecia el, „pot fi cărate prin toată lumea”⁷⁰, adică comercializate. La rândul său, Joris van der Does amintește în 1597 că „la Ismail este pescăria cea mai îmbelșugată în peștii cei mai buni și din această cauză ei sunt foarte ieftini. Aceștia sunt transportați spre a fi vânduți nu numai în Grecia, ci și în părțile apusene, pretutindeni”⁷¹.

Odată cu dezvoltarea pieței interne în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XV-lea se va intensifica comerțul cu pește, atât în interior, cât și în exterior, fiind exportat, în special, în Transilvania și Polonia⁷². La 18 septembrie 1436⁷³, când Ilie voievod presta omagiul de vasalitate regelui Poloniei, Wladislav al III-lea, el promitea să-i trimită anual și „două sute de poverne de morun”.

⁶⁷ DRH, A, II, p. 104, nr. 70.

⁶⁸ În august 1484, când otomanii au ocupat Cetatea Albă ei au strămutat populația orașului, cu excepția a 200 sute de familii de pescari (Vezi N. Iorga, *Studii istorice*, p. 161).

⁶⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 192.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 516.

⁷¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 87.

⁷² V. Neamțu, *Exploatarea peștelui în Moldova în secolul al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, seria III, nr. 1-2, Iași, 1955, p. 39-47.

⁷³ *Apud C. C. Giurescu, Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 83.

Faptul că mănăstirile moldovenești erau în secolele XV-XVI principalii posesori de lacuri, bălți, iezere, gârle, dintre care multe datorate de domnie, o demonstrează actele interne de cancelarie. Mănăstirea Neamț stăpânea iezorul Luciul pe Prut, iezorul Zagorna cu gârlele sale pe Nistru, balta Strâmba, iezorul sub Dubrovca, iazuri în satele Copanca și Dolhești⁷⁴. Moldovița avea două iezere și jumătate din lacul Covur de lângă Dunăre, balta Leonta cu gârle de lângă Nistru și jumătate din balta Oreahov⁷⁵. Bistrița exploata hotarul de la Botna cu iezere și gârle, balta Martina de lângă Siret și alte două iazuri⁷⁶. Probota deținea bălțile de la gura Șumuzului și iezorul Belevu cu niște gârle⁷⁷. Călugării de la Putna stăpâneau iezorul Cerlenul de lângă Prut, un iaz în satul Petricani și un heleșteu la Stânceni⁷⁸. Mănăstirea Tazlău beneficia de resursele piscicole pe care le oferea iezorul Dadovul cu gârlele sale⁷⁹. Voroneț deținea, conform documentelor, doar iezorul Leonti⁸⁰. Ctitoria boierească Humor stăpâna iezerele Oreahov, Beșelele, Ciolinețul și un iaz în satul Feredeani⁸¹. Galata avea drepturi asupra bălților de lângă Roman, heleșteul lui Mihai din țarina Iașului și o parte din iezorul Cahov⁸². Agapia este ultima mănăstire din acest grup, care avea un iaz în fața Iașului și un heleșteu în satul Negrești⁸³.

Pentru a-și spori producția piscicolă, mănăstirile și alți proprietari laici amenajau, pe lângă apele naturale, suprafețe acvatice artificiale cunoscute în epocă sub denumirea de *iaz* sau *heleșteu*. Un iaz sau un heleșteu apărea în rezultatul construirii unui baraj sau „zăgaz” de pământ de-a curmezișul unei văi unde curgea un pârâu. Treptat, în amonte de baraj valea se umplea de apă, fiind determinată de înălțimea barajului, dar volumul ei nu trebuia să depășească creasta zăgazului. Surplusul de apă, alimentat continuu din pârâu, se scurgea printr-o deschizătură a barajului, numită „călugăr”, deschizătură acoperită de un capac vertical, ce se putea

⁷⁴ DRH, A, I, p. 38, nr. 26; p. 138, nr. 92; p. 148, nr. 100; II, p. 168, nr. 117; III, p. 455, nr. 254; DIR, A, XVI/1, p. 245, nr. 217; XVI/3, p. 139, nr. 177.

⁷⁵ DRH, A, I, p. 358, nr. 253; p. 410, nr. 287; II, p. 131, nr. 91; DIR, A, XVI/1, p. 518, nr. 465; p. 519, nr. 467.

⁷⁶ DRH, A, II, p. 102, nr. 69; p. 153-154, nr. 107; p. 194, nr. 136; DIR, A, XVI/3, p. 68, nr. 87; p. 177-178, nr. 231.

⁷⁷ DRH, A, I, p. 37, nr. 25; II, p. 34-35, nr. 26; DIR, A, XVI/1, p. 499, nr. 450; p. 583, nr. 522; XVI/2, p. 91, nr. 84; XVI/3, p. 6, nr. 11.

⁷⁸ DRH, A, III, p. 153, nr. 78; p. 501, nr. 282; DIR, A, XVI/1, p. 405, nr. 369; XVI/3, p. 438, nr. 526.

⁷⁹ DIR, A, XVI/2, p. 26, nr. 25.

⁸⁰ *Ibidem*, XVI/1, p. 93, nr. 90.

⁸¹ *Ibidem*, XVI/1, p. 384, nr. 347; XVI/2, p. 159-160, nr. 155; XVI/3, p. 249, nr. 302; XVI/4, p. 27, nr. 26.

⁸² *Ibidem*, XVI/3, p. 92, nr. 117; p. 107, nr. 136; p. 397, nr. 493; XVI/4, p. 142, nr. 187.

⁸³ *Ibidem*, XVI/4, p. 28, nr. 28; p. 288, nr. 350. Cf. C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului...*, pp. 76-83.

ridica și lăsa jos, fiind mânuit mecanic. Pe o vale puteau fi construite o serie întreagă de iazuri, pe lângă care erau amplasate, de regulă, morile⁸⁴.

După cum se observă, amenajarea heleșteielor presupunea lucrări hidraulice complicate, însă datorită importanței lor multiple – pentru a asigura funcționarea morilor așezate la capul din aval al iazurilor, pentru a spori producția de pește și care constituiau, totodată, o sursă importantă de venit – ele devin un bun indispensabil pe domeniile multor mănăstiri moldovenești. Dimensiunile și numărul heleșteelor deținute de călugări erau în funcție de necesitate, de puterea economică și de numărul brațelor de muncă pe care le angaja o mănăstire sau alta în acest proces de lucrări hidraulice. Construirea acestora sau menținerea în stare bună a celor vechi, unde era folosită munca țăranilor dependenți, este demonstrată de unele documente. Ștefan cel Mare permitea la 31 august 1458⁸⁵ călugărilor de la mănăstirea Moldovița ca „să facă iazuri sfintei biserici pe Crasna, mai sus de iazurile lor, să fie sfintei biserici uric cu tot venitul”. În august 1581⁸⁶, Mănăstirea Neamț este în proces de judecată cu Malic pentru iazurile de la Copanca, care falsificând acte a reușit să obțină dreptul de a săpa bălți pe ocina mănăstirii. Constatând fraudă, Iancul Sasul poruncește lui Bodeiu, mare vătav de Lăpușna, să ia de la Malic 6 boi și să astupe bălțile săpate de acesta.

Construcția unui iaz era deseori foarte costisitoare, în funcție de dimensiunile sale. Conform unui act muntean din 1573, egumenul mănăstirii Bistrița din Muntenia a cheltuit pentru ridicarea iazului morii de la Băbeni 3800 de aspri și „10 vaci grase și 10 oi și 12 râmători grași și 4 bivoli și 200 de obroace de grâu și alte bucate multe mănătoare”. Pe lângă plata meșterilor specializați, egumenul menționează că „am muncit mult și cu oamenii mănăstirii”⁸⁷, fapt ce nu exclude și o participare modestă la aceste lucrări a călugărilor.

În virtutea faptului că monahii erau mari consumatori de pește, datorită regimului alimentar special, domnii moldoveni au dăruit mănăstirilor Neamț, Moldovița, Humor, Voroneț, Putna ș.a., mai ales în secolul al XV-lea, o serie de obroace anuale conținând pește și icre sărate⁸⁸, drepturi de a pescui în apele domnești, cât și scutiri de taxe vamale în țară pentru carele care transportau produsele piscicole⁸⁹.

⁸⁴ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV - începutul secolului XIX*, București, 1973, p. 176.

⁸⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 14.

⁸⁶ *DIR*, A, XVI/3, p. 168, nr. 223.

⁸⁷ *DIR*, B, XVI/4, p. 127.

⁸⁸ *DRH*, A, I, p. 298, nr. 212; p. 314, nr. 223; p. 372, nr. 262, ș.a.

⁸⁹ *Ibidem*, I, p. 366, nr. 258; II, p. 52-53, nr. 37; p. 58, nr. 41; p. 60, nr. 42; p. 244, nr. 164; p. 267, nr. 181; III, p. 153, nr. 78; *DIR*, A, XVI/1, p. 189-190, nr. 168.

Aceste fapte demonstrează că piscicultura a fost o practică de excepție pentru economia mănăstirească, fiind stimulată prin intervențiile benefice ale statului, de construcțiile de iazuri realizate de monahi și țărani și, nu în ultimul rând, de comercializarea produselor piscicole.

Meșteșugurile și industria artizanală

Dezvoltarea meșteșugurilor pe domeniile mănăstirești s-a aflat în legătură directă cu satisfacerea necesităților materiale principale ale comunităților rurale, inclusiv monahale, prin resursele proprii, în primul rând. Aceasta a fost una dintre tendințele de dezvoltare a sistemului economic domeniial, însă o bună parte a produselor de meșteșugărit erau obținute în rezultatul schimbului de piață, ceea ce arată că mănăstirile nu constituiau entități economice izolate în care a predominat autarhia producerii și a consumului, ci s-au integrat eficient, în funcție de caz și perioadă, în tranzitul de mărfuri, ele însele producând pentru piață, uneori. Dezvoltarea producției meșteșugărești pe domenii era condiționată și de succesiunea anotimpurilor, ceea ce făcea posibilă practicarea lor și de către țărani, care nu se limitau numai la lucrările agricole propriu-zise, ci practicau, mai ales în lunile de iarnă, mici activități artizanale cum ar fi împletitul coșurilor, confecționarea uneltelor agricole, a obiectelor de mobilier și de uz casnic etc.

O ramură „industrială” rentabilă în economia mănăstirească era *morăritul*, care satisfăcea, în primul rând, necesitatea vitală de pâine. Dezvoltarea acestei ocupații a fost influențată, mai ales în secolul al XVI-lea, de extinderea treptată a suprafețelor agricole, îndeosebi cerealierele, de amenajarea morilor lângă mulțimea cursurilor de apă ce străbat spațiul carpato-dunărean - energia hidroelectrică fiind sursa principală de energie utilizată. Prezența forței de muncă, datorită faptului că, construcția, întreținerea și paza morilor era una din obligațiile principale ale țăranilor dependenți, a stimulat, de asemenea, aceasta ramură. De adăugat că mănăstirile moldovenești, fapt demonstrat de actele interne, erau principalii beneficiari ai daniilor în satele care aveau mori, specificate în acte, sau obțineau danii constând numai în mori. Nu în ultimul rând, evidențiem și eforturile depuse de stăpânii de domenii de a impune populației țărănești să renunțe la obiceiul de a-și măcina grânelor în mediul domestic la rășnițele manuale și să utilizeze moara seniorială „banală”, practică ce apare cu sensul de constrângere și pedeapsă, așa cum era înțeles acest drept în Occidentul medieval.

Dintre instalațiile tehnice românești, cea mai răspândită a fost moara de apă⁹⁰, fapt ce ne permite să aflăm o situație similară și în Occident, privind

⁹⁰ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV - începutul secolului XIX*, București, 1973, p. 137-142.

avantajele acestei practici în economia mănăstirească. Un raport din secolul al XIII-lea, referitor la rolul energiei hidraulice în abația cisterciană de la Clairvaux, dovedește importanța mecanizării ca factor primordial al economiei medievale. Acest raport-model era aplicabil celor 742 de mănăstiri ale ordinului cistercian, întrucât mănăstirile situate în țări îndepărtate unele de altele, precum Portugalia, Suedia, Scoția și Ungaria erau construite după același plan de ansamblu și aveau toate același sistem hidraulic⁹¹.

Credem că morile de apă constituiau, la început, o instalație prezentă, în special, pe marile domenii, dar odată cu creșterea populației, legată de mișcarea de colonizare, numărul morilor a crescut continuu pretutindeni, astfel încât, în regiunile bogate în ape fiecare sat avea posibilitatea să dispună de câte o moară. Avantajul acestor mori de apă era că aici cerealele se puteau măcina mult mai bine și se putea produce făină și crupe în cantități mult mai mari decât în cazul folosirii râșnițelor manuale.

Tipul meșteșugurilor și instalațiile de producție de pe domenii erau adaptate materiilor prime locale. Nu numai morile de măcinat cereale erau puse în funcție de energia hidraulică, ci și instalațiile pentru prelucrarea textilelor din care se făceau îmbrăcămintea și acoperământul patului - *pivele*, *dârstele* și *ștezele*⁹². Mâna de lucru în domeniu era constituită din robi, dar și din țărani dependenți economic de stăpâni. Prezența culturilor textile cânepa și inul, creșterea vitelor, a oilor și a porcilor, ofereau materia primă necesară dezvoltării meșteșugurilor legate de prelucrarea țesăturilor și a pieilor. S-au păstrat o serie de documente care atestă aceste meșteșuguri pe domeniile mănăstirești. Un privilegiu de la Ștefan al II-lea, emis la 29 noiembrie 1443⁹³, întărea mănăstirii Moldovița două sate, vama din aceeași localitate, câteva mori și „piua de bătut sumani” de la Baia. Petru al II-lea dăruia lui Mihail logofăt, la 23 aprilie 1448⁹⁴, locul unde au fost morile domnești de la Baia pentru a-și face mori „sau dârsta sau ștează sau orice sau pive”. Mănăstirii Tazlău i se întăreau, prin uricul din 31 decembrie 1518, satul Plopești cu mori și cu „șteaze de la Troțuș”⁹⁵, precum și, potrivit actului datând din 29 aprilie

⁹¹ J. Gimpel, *Revoluția industrială în Evul Mediu*, București, 1983, p. 10.

⁹² În opinia lui C. C. Giurescu, *piua* sau *piva* este o instalație hidrotehnică care îndesește cu ajutorul ciocanelor de lemn și înfrumusețează țesăturile de lână numite *ițari*, din care se făceau pantaloni lungi și creți și, *cioareci*, care erau țesături din lâna neagră sau sură folosite la confecționarea sumanelor. *Dârsta* era o instalație hidrotehnică pentru îmbunătățirea și înfrumusețarea cergilor și plocăzilor (pături groase și păroase), iar *șteaza* prezenta o instalație tehnică folosită pentru perfecționarea țesăturilor (Idem, *Contribuții la istoria științei...*, pp. 57-68).

⁹³ *DRH*, A, I, p. 344, nr. 242.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 396, nr. 279.

⁹⁵ *DIR*, A, XVI/1, p. 135, nr. 125.

1552, satul Ostăpceni, pe Bistrița, cu moară „și cu șteaze și cu stupe”⁹⁶. Prin privilegiul lui Petru Rareș, emis la 17 septembrie 1545, călugării de la Mănăstirea Moldovița aveau dreptul „să scoată apă din Moldovița ca să-și facă mori și piue sau ce vor dori să-și facă pe topliță și pe acest pârâu”⁹⁷. Mănăstirea Slatina stăpânea, la 15 februarie 1568⁹⁸, o moară și o piuă la Trușești, pe Jijia. Catastiful Mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588⁹⁹ arăta că ea dispunea de 17 mori, șase pive, două vâltori, un pod plutitor și o mare varietate de unelte agricole și obiecte de uz casnic.

În domeniul prelucrării pieilor sunt atestați pe domeniile boierești și mănăstirești meșteri *cojocari*, *curelari*, *cizmari*, *ciubotari* sau *butușari*, ultimii având o calificare inferioară cizmarilor¹⁰⁰. Hrisovul lui Petru al II-lea din 5 aprilie 1448 întărea mănăstirii Probota satele Ciulinești, Bereșteni și Roșca, pe care le scutea de dări și mai stabilea că „oricâți cojocari sunt în aceste sate sau orice meșteri, să fie întreg acest venit al mănăstirii”¹⁰¹. Privilegiul emis mănăstirii lui Iațco la 19 septembrie 1597¹⁰², pentru satul ei ce urma să fie întemeiat prin colonizare, oferea scutiri pentru toți oamenii așezați aici precizând și meseriile acestora („ciubotar, sau cojocar, sau curelar, sau orice meșter”), care aveau dreptul să-și vândă marfa „prin târguri și prin sate”. Alături de aceștia apar în unele acte și alte categorii de meșteri, de exemplu cizmari. Un act muntean de la sfârșitul secolului al XVI-lea îl indică pe Nicula, cizmar al mănăstirii Stănești¹⁰³.

În pofida faptului că izvoarele istorice conțin informații lapidare, considerăm că meșteșugurile legate de prelucrarea pietrei și a lemnului pentru construcție au căpătat, de asemenea, o largă dezvoltare pe domeniul mănăstiresc. Necesitatea ridicării și întreținerii bisericilor, schiturilor, zidurilor și construcțiilor anexe din complexul monastic, unele dintre ele păstrate până în zilele noastre, au impus o largă specializare în această ramură în rândul meșteșugarilor sătești și a călugărilor. Alături de aceștia, activau unele categorii de meșteșugari specializați în prelucrarea lemnului în scopul producerii obiectelor de uz casnic pentru piață. Relevant în această privință este privilegiul datând din 13 martie 1466¹⁰⁴, care oferea locuitorilor satului Negoiești al Episcopiei de Roman scutire de vamă și libertatea de a-și vinde pe piață produsele, printre care figurau „postav, ori din pânză, ori din fer, ori din plute, ori din oale, ori din vase de lemn”.

⁹⁶ *Ibidem*, XVI/2, p. 26, nr. 25.

⁹⁷ *Ibidem*, XVI/1, p. 410, nr. 377.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 175, nr. 179.

⁹⁹ *Ibidem*, XVI/3, p. 403, 407, 409-401, nr. 499.

¹⁰⁰ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 55.

¹⁰¹ *DRH*, A, I, p. 393, nr. 277.

¹⁰² *DIR*, A, XVI/4, p. 180, nr. 239.

¹⁰³ *DIR*, B, XVI/6, p. 293.

¹⁰⁴ *DRH*, A, II, p. 190-191, nr. 134.

Vița de vie, mierea, cerealele și fructele erau materiile prime pentru industria producerii băuturilor alcoolice obținute prin fermentare (vinul, miedul, berea, braga, cidrul, vinul din fructe) și distilare (rachiul, țuica, horilca), ramură atestată documentar și în economia mănăstirească¹⁰⁵. Pe 25 august 1443¹⁰⁶, Ștefan al II-lea întărea călugărului Sava o vie mai sus de cetatea Neamț, „unde este teascul acestei vii”, fiind cumpărată de la Andrica din Neamț. Miedul, băutură cu vechi tradiții, obținută prin fermentarea mierii amestecate cu apă caldă era una din băuturile cele mai răspândite în spațiul românesc medieval, produsă în anumite cantități și de către călugări, fie pentru consum propriu sau chiar pentru piață. A. M. Graziani menționa că locuitorii din Moldova „de vin, desigur nu duc lipsă, dar se folosește mult miedul, ca unii ce au miere multă”¹⁰⁷.

Producerea berii, o altă băutură veche din spațiul românesc, se regăsește, de asemenea, în „industria” mănăstirească. În Țara Moldovei, prima mențiune despre producerea berii este reflectată de documentul din 31 octombrie 1402¹⁰⁸, prin care Alexandru cel Bun înzestra Mănăstirea Moldovița cu două mori „și încă o jumătate din altă moară de sladniță” (distilerie de bere – n.n.), aflate în târgul Baia. Mănăstirea Putna stăpânea, potrivit actului din 3 aprilie 1488¹⁰⁹, o sladniță instalată pe râul Suceava, lângă Jicov. Faptul că berea putea fi produsă nu numai pentru consum propriu, dar și pentru piață reiese din informația oferită de actul datând din 11 noiembrie 1580¹¹⁰, când Iancul Sasul întărea Mănăstirii Moldovița două mori, o berărie, o sladniță și patru case de poslușnici în târgul Baia. În hrisovul de întărire a lui Petru Răzvan, pentru aceleași bunuri ale mănăstirii Moldovița, din mai 1595, numărul berăriilor este indicat la plural „poverne de bere și sladniță”¹¹¹. Prezența unităților de producere a berii în orașul Baia, încă din 1402, apoi a morilor care măcinau grânele, deci materia primă necesară obținerii sale, tătarii și țăranii numiți ca poslușnici în acte, a căror muncă putea fi folosită la deservirea acestor instalații, toate acestea sugerează că producția de bere era destinată, în primul rând, locuitorilor urbei. Rentabilitatea activității i-a determinat pe călugări să mărească numărul berăriilor, fapt ce a necesitat noi întăriri domnești.

Dacă producerea băuturilor pe bază de fermentare se regăsește documentar în economia mănăstirească din Moldova secolelor XV-XVI, este însă dificil de a

¹⁰⁵C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 233. Vezi și studiul lui Al. I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998, p. 133-146, care reflectă doar producerea rachiului și a horilcâi pe domeniile boierești și mănăstirești, însă începând cu secolul al XVII-lea.

¹⁰⁶DRH, A, I, p. 342-343, nr. 241.

¹⁰⁷*Călători străini despre Țările Române*, vol. II, p. 381.

¹⁰⁸DRH, A, I, p. 23, nr. 16.

¹⁰⁹*Ibidem*, III, p. 63, nr. 36.

¹¹⁰DIR, A, XVI/3, p. 149, nr. 194.

¹¹¹*Ibidem*, XVI/4, p. 122, nr. 152.

urmări în perioada studiată producerea băuturilor alcoolice tari pe bază de fermentare. Inventarul Mănăstirii Galata ce menționează în stăpânirea ei o povarnă aflată în satul Sadna, înțelegea ca o instalație pentru producerea băuturilor alcoolice pe bază de distilare, nu servește ca o dovadă clară datorită formulării lapidare a documentului. Totodată, documentele și studiile preocupate de acest subiect indică originile industriei băuturilor spirtoase în spațiul celor două țări românești, începând cu secolul al XVII-lea¹¹².

Exploatarea petrolului, numit în limba română *păcură* (derivat din latinescul *picula* – n.n.), este o veche îndeletnicire în spațiul extracarpatic, a cărei continuitate a este confirmată documentar în perioada secolelor XV-XVI de toponimie și de onomastică. Cercetătorii indică faptul că în actele slave n-a fost utilizat un echivalent slav pentru cuvântul păcură, deoarece în țările slavilor de sud și a celor răsăriteni, chiar și în statele romanice n-a fost cunoscută exploatarea petrolului, nici în epoca romană, nici după aceea, până recent, în vremea noastră¹¹³. Cel mai vechi indiciu al exploatării acestui produs în Țara Moldovei este prezent în actul emis la 4 octombrie 1440¹¹⁴, prin care voievozii Ilie și Ștefan întăreau mănăstirii Bistrița satul Lucăcești, pe Tazlăul Sărat, localizat „în dreptul Păcurii”.

Exploatarea păcurii în epoca medievală era simplă, după cum arată C.C. Giurescu. Acolo unde petrolul ieșea la suprafața pământului și forma pâraiașe, el se strângea în recipiente. Se mai săpau și fântâni în care se aduna păcura și de unde era scos apoi cu gălețile¹¹⁵. Acest procedeu, în opinia lui Giurescu, reiese din analiza documentului datând din 16 decembrie 1442, care amintește, tot la Lucăcești, de „fântâna cea neagră a păcurii”. Valoarea și importanța utilizării păcurii în scopuri casnice o demonstrează actul din 10 martie 1596¹¹⁶, care prezintă un litigiu dintre călugării de la Tazlău cu Dubău și ceata lui pentru ocina mănăstirească din „Tătești cu fântânile de păcură” de aici, care în cele din urmă sunt întărite mănăstirii de domnul Ieremia Movilă. Onomastica indică faptul că exploatarea păcurei devenise, probabil, o specializare meșteșugărească în secolul al XVI-lea. În iunie 1597¹¹⁷, Isaiia egumen și tot soborul de la Neamț vindeau o prisacă din hotarul Cârsteștilor lui Păcurar din Cârstești, pentru suma de 24 de talei.

¹¹² Vezi N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 226; Idem, *Istoria industriilor la români*, București, 1925, pp. 173-174; C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, pp. 222-233; Al. I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în *Studii de istorie medievală*, pp. 133-146.

¹¹³ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 126.

¹¹⁴ *DRH*, A, I, p. 294, nr. 209.

¹¹⁵ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei...*, p. 127.

¹¹⁶ *DIR*, A, XVI/4, p. 136, nr. 177.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 172, nr. 229.

În toponimie întâlnim localități cu denumirile de Păcura, Valea Păcurii, Păcurile, Păcurița, răspândite în Moldova și în Țara Românească.

Pentru iluminarea caselor, a bisericilor și pentru săvârșirea ritualurilor de cult era organizată în Evul Mediu românesc o „industrie” artizanală de producere a lumânărilor. Pe domeniul mănăstiresc ea era favorizată de existența materiei prime – ceara, de prezența forței de muncă servilă, cât și de comercializarea acestui produs pe piață. Dacă în secolele XV-XVI lumânările se confecționau mai mult pentru necesitățile comunităților, al instituțiilor, dar și pentru piață, în secolul al XVII-lea se constată chiar oameni specializați și meșteșuguri legate de producerea lumânărilor pentru piață. În Moldova, Iașiul a deținut un loc important în privința făclieritului. Exista chiar un cartier numit Făcliar, unde se aflau ateliere de confecționare a lumânărilor, menționat într-un act din 1657¹¹⁸, cu ocazia vinderii unui loc de dugheană aici, situat între dughelele mănăstirilor Pângărați și Barnovschi.

Pe domeniul mănăstiresc au fost dezvoltate, în special, meșteșuguri de artă legate de prelucrarea metalelor, a pietrelor prețioase de către meșteri *aurari-argintari*, solicitați tot mai mult de mănăstirile moldovenești începând cu secolul al XV-lea. Bogăția lucrărilor de argintărie din inventarul așezămintelor monastice din Țara Moldovei indică funcționarea atelierelor locale, de o apreciabilă valoare tehnică. Însemnările de pe unele obiecte ne permit să identificăm locul, data și uneori meșterii care au lucrat la aceste opere de artă. În cadrul acestor meșteșuguri distincte se remarcă și preocupările în realizarea *miniaturilor* și *broderiilor* liturgice¹¹⁹ etc.

Comerțul

Deși posesoare de numeroase sate, păduri, vii, ape, animale, ateliere meșteșugărești, care le ofereau bunurile esențiale materiale în cadrul economiei agrare predominante, mănăstirile moldovenești participă activ în comerț, încă din secolul al XV-lea. Avantajat de numeroasele privilegii oferite de domnie, el reprezenta în economia mănăstirească o sursă importantă de venituri, care le oferea posibilitatea de a desface pe piață surplusul de produse și de a procura mărfurile inexistente în sistemul economiei domeniiale. Investite cu drepturi de a încasa vămi mănăstirile Bistrița, Moldovița și Putna au ajuns în fruntea celor mai privilegiate centre monastice moldovenești grație aplicării de domnie a acestui sistem juridic.

¹¹⁸ I. Ciuta, *op. cit.*, p. 125.

¹¹⁹ Pentru detalii la acest tip de meșteșuguri legate de artă vezi: Șt. Olteanu, C. Șerban *Meșteșugurile...*, pp. 58-59; V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în raport cu cele bizantine (până la 1600)*, teză de doctorat, București, 1984, pp. 104-117; V. Florea, *Istoria artei românești*, vol. I, Chișinău, 1991, pp. 117-370.

Totodată, scutirile de multiplele taxe la cetăți (posadă), vaduri (brodină) sau alte tipuri de vămi domnești și boierești, de la care erau exceptate mijloacele ce transportau mărfurile mănăstirești, erau extrem de importante pentru așezămintele monastice în condițiile existenței acestor vămi interne, care reprezentau un obstacol serios în circuitul mărfurilor și al persoanelor în Evul Mediu. La 12 martie 1439¹²⁰, Iliș voievod miluia mănăstirea Moldovița cu un obroc de zece buți de vin și cu „posada care este pe Moldova cu tot venitul ce vine de la această posadă”. De posadă erau scutiți, pe 22 august 1447¹²¹, și oamenii din cele 17 sate ale mănăstirii Neamț. Privilegiul comercial dat mănăstirii Humor, la 27 septembrie 1445, indica faptul că ea putea trimite două care pentru a aduce pește de la Dunăre sau Nistru, iar „aceste care să nu dea vamă nicăieri în țara noastră, la vaduri și la treceri”¹²². În septembrie 1453, Alexandrel Vodă întărea vechiul privilegiu al mănăstirii Moldovița pentru trei care mari ce vor aduce pește, sare sau miere, având dreptul „să nu plătească vamă, nici brodină să nu plătească la nici un fel de vad”¹²³.

Faptul că așezămintele monahale erau nu numai consumatori, dar și producători de bunuri, care își desfășeau mărfurile agroalimentare pe piață, este justificat de câteva acte din secolul al XV-lea. Documentul emis de cancelaria lui Petru al II-lea pentru mănăstirea Pobrata, la 5 aprilie 1448, oferea scutiri de vamă și brodină carelor mănăstirești și dădea ordine dregătorilor domnești, că, atunci „când va veni mierea și grâul mănăstirii noastre de la Pobrata la vadul de la Țuțora, cărăușii lor să le transporte fără nici un amestec și nici vamă, nici brodină de la ei să nu ia”¹²⁴.

Important este actul din 1 aprilie 1470¹²⁵, care oferă o serie de precizări în legătură cu vămile interne pe care nu le puteau evita negustorii implicați în comerț. Acest privilegiu eliberat de Ștefan cel Mare Mănăstirii Neamț, oferea posibilitatea ca monahii să trimită trei care după pește la Chilia, Cetatea Albă sau Nistru, care puteau să umble peste tot slobode, adică „vamă să nu plătească nicăieri, nici prin târguri nici prin sate, fie că vor avea ceva de vândut ori de cumpărat sau la Chilia, sau la Dunăre, sau la Bălți, sau la Cetatea Albă, nici la Nistru, nici la Lăpușna, nici la Țuțora, nici la Iași, nici la Vadul Călugăresc, nici la Vaslui, nici nicăieri altunde, nici la cetăți, nici la porți”.

Comerțul intern se făcea de călugării împuterniciți de către egumen de a reprezenta interesele unei mănăstiri în exterior, dar mai ales de către meșteșugarii domeniali, dregători ai egumenului, în centre periodice de desfacere a produselor

¹²⁰ DRH, A, I, p. 272, nr. 192.

¹²¹ *Ibidem*, p. 387, nr. 273.

¹²² *Ibidem*, p. 366, nr. 158.

¹²³ *Ibidem*, II, p. 53, nr. 37.

¹²⁴ *Ibidem*, I, p. 394, nr. 278.

¹²⁵ *Ibidem*, II, p. 244, nr. 164.

cum erau pescăriile de la Dunăre, Nistru, târgurile și bălciurile unde veneau producători și negustori locali, dar și străini. Oamenii satului Mănăstirii Iațco aveau dreptul, conform privilegiului din 23 februarie 1453, „să umble în bunăvoie, cu mărfurile lor, pretutindeni în țara noastră, vânzând și cumpărând și prin târguri și prin sate”¹²⁶. Ștefan cel Mare oferea un nou privilegiu comercial Mănăstirii Probota, la 15 august 1471, în care se preciză că „pe oricine va trimite el (egumenul – n.n.) dintre slugile mănăstirești sau dintre frații din mănăstire cu treburile mănăstirii la Chilia, sau cu grâu sau cu miere sau după pește sau iarăși cu orice, să nu plătească vamă la Țuțora nici mergând acolo și nici înapoi, nici un groș”¹²⁷.

Concluzii

Cercetarea practicilor de exploatare a domeniului mănăstiresc în Țara Moldovei, impune câteva concluzii sumare referitoare la patrimoniul monahal și trăsăturile economiei ecleziastice în secolele XV-XVI. Contribuția țărănimii și a robilor, alături de participarea modestă a monahilor, la exploatarea variată a domeniului mănăstiresc, este incontestabilă. Cultura plantelor și creșterea animalelor, urmate de practicarea meșteșugurilor casnice formează o unitate organică, ele reprezentând practicile principale ale economiei unui domeniu mănăstiresc, menite nu numai să satisfacă necesitățile în produse ale comunităților monastice, dar și să fie desfăcute pe piață. Aceste activități formau baza veniturilor mănăstirești.

Este dificil să stabilim o ierarhie a ramurilor economice pentru a indica rolul și locul fiecărei practici în exploatarea domeniului și a determina ponderea ei în ansamblul economiei mănăstirești. Indiferent de evaluările la nivel de țară prezente în o serie de lucrări, care în opinia noastră sunt evaluări relative, în contextul deficitului de izvoare, a absenței documentelor care să ne ofere date corecte, o ierarhizare absolută a ramurilor economice pe domeniul mănăstiresc din Țara Moldovei este aproape imposibil de realizat. Asta, deoarece în secolele XIV-XVI nu au existat registre, cu mici excepții, care să ducă o evidență permanentă și corectă a circulației bunurilor unei instituții etc. De aceea, reieșind din suportul documentar existent, am subliniat rolul și locul acestor ramuri în funcție de importanța lor pentru stat, de cerințele de consum ale mănăstirilor și comunitățile rurale supuse, de accesul pe piața internă și externă, de regimul juridic privilegiat diferențiat aplicat așezămintelor monahale de către domnie etc.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 38, nr. 28.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 258, nr. 174.